

Nizâmî-i Gencevî'de Besmele, Hamdele ve Salvele

Basmala, Hamdala, and Salat and Salam in Nizâmî of Ganja

Veyis DEĞİRMENÇAY^{ID}

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı,
Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 01.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 12.09.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 26.10.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Veyis DEĞİRMENÇAY
E-mail: drveyis@atauni.edu.tr

Atif: Değirmençay, V. (2023). Nizâmî-i
Gencevî'de Besmele, Hamdele ve
Salvele. *A Journal of Iranology Studies*,
19, 27-39.

Cite this article as: Değirmençay, V.
(2023). Basmala, Hamdala, and Salat
and Salam in Nizâmî of Ganja. *A Journal
of Iranology Studies*, 19, 27-39.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

ÖZ

Hz. Peygamber'in, besmele ile başlanmayan işlerin bereketsiz olacağını ifade eden hadisine ve fiili sünnetine uyan Müslümanlar; yemek, içmek, uyumak, uykudan kalkmak, konuşmak, çalışmak gibi günlük işlerine besmele, hamdele ve hatta salveleyle yani Hz. Peygamber'e salâtüselâmla başlarlar. Böyle başlamak, bir sünnettir, hatta vaciptir. Bu şekilde başlanmayan bir iş, bir eylem bereketsizdir, değersizdir.

Aynı durum, yazılar için de geçerlidir. Müslüman müellifler gerek kitaplarına, gerek makalelerine gerekse her türlü yazılarına ve şiirlerine, ya iktibas yoluyla yani Arapça besmele, hamdele ve salveleyle ya besmele, hamdele ve salvelenin o dildeki karşılığı olan çevirisiyle ya da bunlara telmihte bulunan bir kelime veya sözle başlamışlardır.

Nizâmî de bütün eserlerine besmele, hamdele ve salveleyle yani Allah'ın adıyla, O'na hamde ve Hz. Peygamber'e salâtüselâmla başlamıştır.

Bu çalışmada, Nizâmî'nin *Hamse*'sindeki mesnevilerine ve hatta divanına Allah'ın adını anmadan, besmele çekmeden, Allah'a hamdetmeden ve Hz. Peygamber'e salâtüselâm getirilmeden başlamadığı, şiirlerinden örnek beyitlerle anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî-i Gencevî, hamse, Farsça şiirler, Besmele, Hamdele, Salvele, Salâtüselâm

ABSTRACT

Muslims who abide by Prophet Muhammad's hadith about deeds which would be unfruitful if begun without basmala and his doing, start their daily deeds, including eating, drinking, sleeping, getting up, speaking, working etc. by asking Allah for his peace and blessings upon Prophet Muhammad. Such beginning is sunnah, even wajib (required). Things that are begun unlike this are unfruitful and worthless.

The same can be said also for literary works. Muslim authors start their books, articles, all kinds of writings, and poems with either by introducing an Arabic epigraph, that is, basmala, glorification, and salawat (durood sharif), or by translating them or with words or sayings that allude to them.

In the Name of God, the most Merciful and Compassionate is the key to the door of the treasury of the wise.

The Name of God is the beginning of thought and the end of speech. Complete thy thought and speech in His Name.

Nizâmî, too, has started all of his masterpieces with basmala, glorification, and salawat, in other words with the name of Allah, praising Allah and asking His blessings be upon Prophet Muhammad.

In this study, the fact that Nizâmî did not start his mathnavis in *Khamse* and even his diwan without mentioning Allah's name, reciting basmala, praising Allah and asking his blessings be upon Prophet Muhammad, will be analyzed with doublets from his poetry.

Keywords: Nizâmî of Ganja, hamsa, Persian poems, Basmala, Hamdala, Salat and Salam

GİRİŞ

Müslüman şair ve yazarlar, eserlerine besmele, hamdele ve salvele ile başlarlar, hatta "İslâmî yazmaların metni dahi formanın 1b sayfasından besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Mensur eserlerde "sebeb-i

te'lif," manzum eserlerde ise "sebeb-i nazm" başlığı altında mak-satlarını açıklarlar.¹ Bundan sonra manzum veya mensur, her hangi bir eserin asıl konusuna ilk önce besmele, hamdele ve sal-vele ile başlarlar veya besmele, hamdele ve salvelenin yerini tutan o dildeki başka cümleler, ibareler veya beyitlere yer verir; ondan sonra diğer konulara veya şiirlere geçerler.

Besmele

Besmele, Arapça menhût bir isim veya mastardır. Allah'ın adını anmak anlamındaki tesmiye de besmele yerine kullanılmıştır. Türkçede besmele çekmek, bismillah demek deyimleri de besme-leyi okumak anlamına gelir. Eûzübesmele ise "Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım" anlamında "eûzübillâhimineşşeytanir racîm" cümlesiyle besmelenin ortak adıdır. İslamda gerek dünya gerekse ahiretle ilgili olsun her önemli ve meşru işe besmeleyle başlamanın, yerine göre farz, vacip, sünnet, mendup, haram ve mekruh gibi hükümleri vardır. Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim'de bir-çok ayet vardır (6 En'âm 121, 5 Mâide 4, 96 Alak 1-2). Ayrıca Hz. Peygamber bir hadisinde "Besmeleyle başlanmayan her iş bere-ketsiz ve güdüktür" (Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 174) buyurmuştur. Onun birçok iş münasebetiyle besmele çektiği ve besmeleyi tav-siyeye ettiği hadis kitaplarında rivayet edilmiştir. Bir Müslümanın herhangi bir işe başlamadan önce besmele çekmesi, işime nefsim veya başka bir varlık adına değil Allah adına, O'nun rızası için ve O'nun izniyle başlıyorum demesidir.²

İlk sure olan Alak suresinde Allah Teâlâ, peygamber olarak seçmiş olduğu habibi Hz. Muhammed Mustafa'dan, Cebrail vasıtasıyla okumasını istemiş, Hz. Peygamber de okuma bilmem deyince şu ayetleri inzal buyurmuş ve söze kendisinin adıyla başlamasını öğretilmiş farz kılmıştır.

أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı alak [embriyo]dan yarattı (96 Alak 1-2).

İlk vahyin "oku" emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve bilmenin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu gösterdiği şeklinde yorumlanır... Kuşku yok ki en başta yaratana tanımak, dinin de ilmin de temel gayesidir. Bu sebeple "Yaratan rabbinin adıyla oku!" buyurularak Hz. Peygam-ber'in okuma faaliyetine veya herhangi bir işe, başka varlıkların adıyla değil, yaratan rabbinin adıyla başlaması ve O'ndan yar-dım istemesi emredilmiştir. Ayete "Yaratan rabbinin adına oku!" şeklinde de mana verilebilir. Sonuçta okumanın (veya herhangi bir faaliyetin) Allah'ın adıyla, Allah için ve Allah adına yapılması emredilmiştir.³

Kul, herhangi bir davranışta bulunurken, önemli bir işe teşebbüs ederken önce eûzü çekerek muhtemel olumsuz etkileri defet-mekte sonra da besmeleyi okuyarak "kendinin tek başına yeterli olmadığını, başarı ve gücün ancak Allah'tan gelebileceğini, Allah'ın yeryüzünde halife kıldığı bir varlık olarak O'nun mülkünde, O'nun adına tasarrufta bulunduğunu, asıl mâlik ve hâkim olan Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa emanete hıyanet etmiş olacağını..." peşi-nen kabul etmekte ve bundan güç almaktadır.⁴

1 Orhan Bilgin, "Yazma," *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 370.

2 Besmele hakkında geniş bilgi için bkz. Suat Yıldırım, "Besmele," *DİA*, İstanbul 1992, V, 529-532; M. Uğur Derman, Mustafa İsmet Uzun, "Besmele/Hat," *DİA*, İstanbul 1992, V, 532; Mustafa İsmet Uzun, "Besmele/Kültür ve Edebiyat," *DİA*, İstanbul 1992, V, 538-540.

3 Karaman, Hayreddin ve dğr., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Diyanet İşleri Baş-kanlığı Yayınları, Ankara 2008, V, 651-653.

4 Karaman, Hayreddin ve dğr., a.g.e., I, 58-59.

Besmele, özellikleri bakımından Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında benzerlik gösterir. Cumhuriyet'ten sonra yayımlanan bazı eserler hariç Türk kültür ve edebiyatında hemen hemen hiçbir yerde bes-melenin aslı yerine tercümesi kullanılmazken⁵ Fars edebiyatında İslâmî edebiyatın başladığı ilk eserlerden günümüze kadar ter-cüme ibareler kullanılmış ve kullanılmaktadır da.

Hamdele

Arap dilinde bazı cümlelerin ilk iki yahut daha fazla harfini almak suretiyle yeni bir kelime oluşturma kuralına göre İslâmiyet'in yayılmasından sonra çeşitli dua ve zikir cümleleri kısaltılarak "besmele," "salvele," "hâvkale" gibi yeni kelimeler meydana geti-rilmiştir. Hamdele de bunlardan biri olup, "Her türlü övgü Allah'a mahsustur" anlamına gelen "el-hamdü lillâh" şeklindeki dua ve zikir cümlesinin kısaltılmasıyla oluşturulmuştur.

Elhamdülillâh sözü Kur'an'da yirmi üç yerde geçmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de her türlü övgünün Allah'a mahsus olduğu "lehül-hamd," "fe-lillâhi'l-hamd" tarzında da ifade edilerek rabbin hamd ile tespih edilmesi emredilmiştir. Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtîha, "el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" âyetiyle başladığından Hamd sûresi diye de adlandırılır. Bu âyeti teşkil eden hamd cümlesi En'âm (6/45), Yûnus (10/10), Sâffât (37/182), Zümer (39/75) ve Mü'min (40/65) sûrelerinde de tekrarlanmıştır. Fahreddin er-Râzî, Allah'ın bu âyet-lerle insanları ruhî terbiyeye tâbi tuttuğunu ve sahip oldukları sayı-sız nimetleri kendilerine veren yaratıcının varlığına dikkat çekip O'na hamdetme şeklini öğrettiğini belirtir. Fâtîha'dan başka En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır sûreleri de "el-hamdü lillâh" cümlesiyle başlar. Bu cümle, "Hamd Allah'a mahsustur" anlamında ihbârî bir ifade olmakla birlikte âlimler bunun, "Hamd Allah'a olsun" veya "Allah'a hamd olsun" tarzında emir (dilek) mânası taşıdığını kabul etmişlerdir.

Hadislerde hamdele kelimesi geçmemekle birlikte "Allah'ı defa-larca övmek" anlamına gelen tahmîd kelimesine ve ayrıca Hz. Pey-gamber tarafından ashaba öğretilen hamdetmeye ilişkin değişik dua cümlelerine rastlanmaktadır. İlgili rivayetlerde belirtildiğine göre Resûl-i Ekrem, Allah'a hamd ile başlanmayan her işin eksik ve bereketsiz olduğunu açıklamış, aksıran her müminin "elham-dülillâh" demesini emretmiş (Buhârî, "Edeb," 126), hamdetmeye dair duaları okumanın günahların bağışlanmasına vesile olacağını, tahmîdin en faziletli zikirlerden biri olduğunu, bu zikirlerle devam edenlerin büyük mükâfata erişeceklerini ve bunun sadaka yerine geçeceğini haber vermiştir.⁶

Salve/Salâtüselâm

Sözlükte "dua, tâzim, rahmet" gibi anlamlara gelen salât ile (çoğulu salavât) "esenlik" mânasındaki selâm kelimelerinden oluşan salâtüselâm, "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" veya "sallallahü aleyhi ve sellem" şeklindeki dua cümlelerinin yerine daha çok Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Böyle dua etmeye "salavat getirme," Arapçada ise "tasliye" denir; bu duadan söz edilirken "salvele" kısaltması kullanılmıştır.

Bir âyette, "Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve onu tam bir teslimiyetle selâmla-yın" buyrulur (33 Ahzâb 56). Müfessirler, bu âyette Allah'ın peygam-bere salâtının ona rahmet etmesi ve onu melekleri katında övmesi, meleklerin salâtının peygamber için istiğfarda bulunmaları ve müminlerin salâtının Allah'tan peygamberin kendi katındaki mak-a-mını yüceltmesi için dua etmeleri, onu övgü ve hayırla anmaları

5 Mustafa İsmet Uzun, "Besmele/Kültür ve Edebiyat," *DİA*, V, 538.

6 Hamdele hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Hamdele," *DİA*, İstanbul 1997, XV, 448-449.

anlamına geldiğini ifade ederler. Âyetin ikinci kısmında geçen “tam bir teslimiyetle selâmlama” ifadesi ise ya -namazların son ka’desinde okunan Tahiyat duasında olduğu gibi- belli selâm kelimelelerini kullanarak Hz. Peygamber’in mânevî şahsiyetini selâmlama ya da onun emirlerine tam anlamıyla boyun eğme şeklinde anlaşılmalıdır. Âyetteki “Siz de ona salât ve selâm okuyunuz” emri gereklilik mi yani vücûb mu yoksa tavsiye mi ifade ettiği tartışılmış, vücûb ifade etmekle birlikte hayatta bir defa yerine getirilmesinin yeterli ve diğerlerinin mendup hükmünde olacağı, bir mecliste Resûl-i Ekrem’in adı ilk anıldığında veya bir metinde ilk yazıldığında salâtüselâmda bulunmanın âyetteki emri yerine getirmek için yeterli sayılacağı kabul edilmiştir. Hz. Peygamber, salâtüselâm getirmekle ilgili hadislerinden birinde “Kıyamet günü insanların bana en yakını bana en çok salavat okuyandır.” buyurmuş ve kendisine yakın olmak isteyenlerin kendisine salâtüselâm getirmelerini tavsiye etmiştir.

Resûl-i Ekrem, kendisine “Selâmın nasıl verileceğini bildik, sana salât nasıl olacak?” diye sorulduğunda, namazlarda okunan “Salli ve Bârik duaları,” “salât-ı tâmmê” ya da içinde Hz. İbrâhîm’in adı geçtiğinden “salât-ı İbrâhîmiyye” diye bilinen duayı öğretmiş, “Bana böyle salât edersiniz” demiştir.⁷

Önce de ifade edildiği gibi besmele, Kur’an-ı Kerîm’de ve hadislerde yer alan, her işin başı veya başlangıcı olarak çokça tekrarlanan bir âyettir. Fars edebiyatında başlangıçtan günümüze kadar hemen hemen her manzum ve mensur esere besmeleyle başlanmıştır. Bunlar, ya Arapça orijinal hali bismillâhîrrahmânirrahîm veya kısaltılmış hali bismillâh ya da Farsça çevirileri yani “be nâm-ı Hudâvend-i bahşende-i mihrebân,” “be nâm-ı Hudâvend-i bahşâyende-i bahşâyışger” gibi tam çevirileriyle “Be nâm-ı Hudâ,” “be nâm-ı Hudâvend,” “be nâm-ı Hudâvendigâr,” “be nâm-ı İzêd” gibi kısaltılmış çevirileridir.

Manzum eserlerde besmeleyi Arapça orijinal haliyle kullanan şairlerden biri Nizâmî-i Gencevî’dir. Nizâmî, *Mahzenu’l-esrâr*’ında sözüne yani ilk beytine bismillâhîrrahmânirrahîm (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) diyerek başlar:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
هست کلیدِ درِ گنجِ حکیم

Bismillâhîrrahmânirrahîm,
Kilididir bab-ı hazine-i Hakîm.⁸
[Başlarım söze] Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla;
Hakîm [Allah’ın] hazinesinin kapı kilididir [zira].

Besmeleye kısaltarak *bismillah* şeklinde yer veren şairler de olmuştur. Bunların başında Menûçîhrî (ö. 432/1040–1041), ondan sonra yine Nizâmî gelmektedir:

Menûçîhrî:

بر سرِ هر شاخساری مرغکی
بر زبانِ هر یکی بسمِ الهی

Her bir dalın tepesinde bir kuş,
Her birinin dilinde bir bismillah.⁹

Nizâmî, *Heft Peyker*’den:

میزدم گام و میبیردم راهاین به لاجول و آن به بسمِ لله

Adım atıyordum, yol alıyordum;
Bununla lâ-hâvle, onunla bismillah [diyordum].¹⁰

Besmelenin Farsça kısa çevirileriyle söze başlayan ilk şairlerden biri Ebu’l-Kasım Firdevsî-i Tûsî’dir (ö. 411/1020). Firdevsî, *Şehnâme*’sine besmeleyle başlar; tevhid konulu şiirinde Allah’ı anar, anlatır, daha sonra aklın, âlemin, insanların, güneşin, ayın yaratılışını anlatır; bundan sonra Hz. Peygamber’i anar, naat söyler; yani bir tür Hz. Peygamber’e salâtüselâm getirir; ayrıca dört büyük halife’yi de ismen anarak över.

Tevhid’inden:¹¹

به نامِ خداوندِ جان و خرد
کز این برتر اندیشه بر نگذرد
خداوندِ نام و خداوندِ جای
خداوندِ روزی ده رهنمای
خداوندِ کیوان و گردان سپهر
فروزندهٔ ماه و ناهید و مهر

[Başlarım] canın ve aklın sahibi Tanrı’nın adıyla,
Ki bundan daha iyi bir düşünce geçmez [asla].
Şan şeref sahibi, makam sahibi Tanrı,
Rızık veren, yol gösteren Tanrı.
Zühal’in ve dönen feleğin sahibi Yaradan,
Ay’ı, Zühre’yi ve Güneş’i aydınlatan.

Hz. Peygamber’e naatından:¹²

تو را دانش و دین رهاند درست
ره رستگاری بیایدت جست
اگر دل نخواهی که باشد نژند
نخواهی که دائم بوی مستمند
به گفتار پیغمبرت راه جوی
دل از تیرگی‌ها بدین آب شوی
چه گفت آن خداوند تنزیل و وحی
خداوند امر و خداوند نهی
که خورشید بعد از رسولان مه
نتابید بر کس ز بوبکر به
عمر کرد اسلام را آشکار
بیاراست گیتی چو باغ بهار
پس از هر دو آن بود عثمان گزین
خداوند شرم و خداوند دین
چهارم علی بود جفت بتول
که او را به خوبی ستاید رسول

Doğrusu seni bilgi ve din kurtarır;
Kurtuluş yolunu araman lazımdır.
Gönlünün üzülmemesini istiyorsan,
Sürekli muhtaç olmak istemiyorsan,
Peygamber’inin sözleriyle yol ara;
Gönlünü bulanıklıktan bu suyla yıka.
Ne dedi o Kur’an ve vahiy sahibi,
Buyruk sahibi, nehiy sahibi.
Ki güneş, büyük peygamberlerden sonra,
Doğmadı kimseye büyük Ebûbekr’den başka.
Ömer, İslam’ı açıkça ilan etti;
Süsledi dünyayı bahar bahçesi gibi.
Her ikisinden sonra seçkin idi Osman,

7 Salâtüselâmla ilgili geniş bilgi için bkz. M. Suat Mertoğlu, “Salâtüselâm,” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 23–24; Karaman, Hayreddin ve diğerleri, a.g.e., IV, 397–399.

8 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî [Mahzenu’l-esrâr]*, (tsh. Hasan Vahîd-i Destgerdî), Neşr-i Efkâr, Tahran 1382 hş., s. 13 (1. beyit).

9 Menûçîhrî-i Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçîhrî-i Dâmgânî* (ts. Muhammed-i Debîrsiyâkî), İntişârât-ı Zevâr, Tahran 1375 hş., s. 149 (76. Kaside/10. beyit).

10 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî [Heft Peyker]*, s. 253 (76. beyit).

11 Firdevsî, *Hakîm Ebu’l-kasım Firdevsî-i Tûsî, Şahnâme-i Firdevsî*, Tahran Yayınları, Tahran 1388 hş., s. 3.

12 Firdevsî, *Şahnâme-i Firdevsî*, s. 6.

Hayâ sahibi, din sahibi [insan].
Dördüncüsü Ali idi Betül'ün eşi;
Onu iyilikle över[di Tanrı] elçisi.

Varaka ve Gülşâh adlı eserini Gazneli Sultan Mahmud'a sunmuş olan Ayyûkî (5/11. asrın başları) de eserine besmelenin Farsça çevirisiyle başlar:

به نام خداوند بالا و پست
که از هستیاش هست شد هر چه هست

Göğün ve yerin sahibi Tanrı'nın adıyla,
Var oldu var olan her şey O'nun varlığıyla.

Esedî-i Tûsî (ö. 465/1073), *Gerşâsbnâme*'sine Allah'a hamdederek başlamış, daha sonra Hz. Peygamber'e salâtüselâm anlamında naat kaleme almıştır.

Tevhidinden:¹³

سپاس از خدا ایزد رهنمای
که از کاف و نون کرد گیتی بیای

Hamd olsun Allah'a, yol gösteren Tanrı'ya,
Kaf ve nun [kun] emriyle getirdi dünyayı vücuda.

Hz. Peygamber'e naatından:¹⁴

ثنا باد بر جان پیغمبرش
محمد فرستاده و بهترش
که بُد بر در دین یزدان کلید
جهان یکسر از بهر او شد پدید

Selam olsun Peygamber'inin ruhuna,
En iyi elçisi Muhammed [Mustafâ'ya].
Çünkü Tanrı'nın dininin kapısında kilitti;
Âlem tamamen onun için vücuda geldi.

Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâi-yi Gaznevî (ö. 525/1131 [?]), İran edebiyatında yazılan ilk dinî ve tasavvufî eserlerden olan *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerîtu't-tarîka*'sında besmele yerine geçen tevhidinde Allah'ı anar, isimlerini zikreder ve salâtüselâm anlamına gelen naatında ise Hz. Peygamber'le ilgili ayet ve hadislerle yer verir ve onu son derece över.

Tevhidinden:¹⁵

ای درون پرور برون آرای
وی خردبخش بی خرد بخشای
خالق و رازق زمین و زمان
حافظ و ناصر مکین و مکان

Ey gönül besleyen, dışı süsleyen!
Ve ey akılsıza akıl bahşeden!
Yerdeki ve göktekilere rızık veren,
Mekânı koruyan, içindekilere yardım eden...

Hz. Peygamber'e naatından:¹⁶

احمد مرسل آن چراغ جهان
رحمت عالم آشکار و نهان

13 Esedî-i Tûsî, Hakîm Ebû Nasr Alf b. Ahmed, *Gerşâsbnâme* (tsh. Habîb-i Nîmâî), Tahran 1354 hş., s. 1.

14 Esedî-i Tûsî, *Gerşâsbnâme*, s. 2.

15 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerîtu't-tarîka* (tsh. Muhammed Taki Muderris-i Razevî), Tahran 1387, hş., s. 60.

16 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerîtu't-tarîka*, s. 189.

آمد اندر جهان جان هرکس
جان جانها محمد آمد و بس

Peygamber Ahmed, o dünyanın kandili,
Âlemin rahmeti, açık ve gizli.
Can dünyasına herkes geldi; [ama]
Canlar canı Muhammed oldu yalnızca.

Senâi, *Tarîku't-tahkîk* adlı eserine de besmelenin Farsça çevirisiyle başlar, Allah'ı esmasıyla birlikte anar:

ابتدای سخن به نام خداست
آنکه بیمثل و شبه و بیهمتاست
خالق الخلق و باعث الاموات
عالم الغیب سامع الاصوات

Allah'ın adıyla başlarım söze,
O ki eşi benzeri yoktur, benzemez [kimseye].
Halkı yaratan, ölüleri diriltten,
Gaybı bilen, sesleri işiten...

Daha sonra Hz. Peygamber'e selatüselam anlamında naat kaleme alır:

سید کائنات شمع رسل
مفخر و پیشوای جمیع رسل

Kâinatın efendisi, peygamberlerin kandili,
Bütün peygamberlerin övüncü, önderi.

Fahrüddîn Es'ad-i Gurgânî (ö. 446/1054), *Vîs u Râmîn* adlı eserinde yine besmele ve hamd anlamına gelen tevhidle yani Allah'ı hamdla başlar, daha sonra Hz. Peygamber'e salâtüselâm anlamına gelen naatla devam eder:¹⁷

سپاس و آفرین آن پادشا را
که گیتی را پدید آورد و ما را
بدو زیباست ملک و پادشایی
که هر گز ناید از ملکش جدایی
خدای پاک و بی همتا و بی یار
هم از اندیشه دور و هم ز دیدار

Hamd ve sena olsun o padişaha,
Ki dünyayı ve bizi getirdi vücuda.
O'nunla güzeldir mülk ve padişahlık,
O'nun mülkünden asla olmaz ayrılık.
Pak Tanrı, eşi benzeri, yardımcısı olmayan Hak,
Hem düşünmekten uzak hem de görülmekten irak...

کنون گویم ثناهای پیمبر
که ما را سوی یزدانست رهبر

Peygamber'in övgülerini şimdi söyleyeyim,
Çünkü o, Allah yolunda rehberimizdir bizim.

VI/XII. yüzyılın sonlarında Tûs'ta doğmuş ve Moğol saldırısından önce Anadolu'ya gelip Konya'da yerleşmiş, Anadolu Selçukluları saray şairlerinden olan, *Selçuknâme* ve *Kelile ve Dimne* sahibi Emir Bahâeddin Ahmed b. Mahmûd Kânî'î-yi Tûsî,¹⁸ de elde mevcut tek eseri *Kelile ve Dimne*'sine hemşehrisi Firdevsî gibi tevhidle yani besmele ve hamdeyle başlar ve hilm, görüş ve dünyanın yaratılışından sonra Hz. Peygamber'e naat kaleme alır:

17 [https://ganjoor.net/asad/Vis u Râmîn](https://ganjoor.net/asad/Vis%20u%20Rammin)

18 Değirmençay, Veyis, *Kânî'î-yi Tûsî ve Kelile ve Dimne'sinde II. İzzeddin Keykâvus'a Methiyeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı e-yayın, Ankara 2020, s. 3-41 (Hayati).

در توحید باری تعالی گوید
 خدایا تویی زنده جاودان
 فرازنده این سپهر روان
 خداوند کیوان و گردان سپهر
 فروزنده پیکر ماه و مهر
 خداوند کون و مکین و مکان
 همان قادر و زنده جاودان

Tevhid Hakkında¹⁹

Ey Allah'ım! Sen'sin ebedî diri sen,
 Bu akıp giden gökyüzünü yükselten.

Satürn'ün ve dünyanın sahibi olan,
 Ay'ın ve Güneş'in yüzüne ışık saçan.

Varlık âleminin, her şeyin sahibi,
 Hem kâdir hem de ebedî diri.

اندر آفرینش خلق گوید
 به نام خداوند کون و مکان
 خداوند جسم و خداوند جان
 خداوند مهر و خداوند کین
 خداوند هفت آسمان و زمین
 خداوند دانای روزی رسان
 به هر داوری یاور بی کسان

İnsanın Yaratılışı Hakkında²⁰

Kâinatın sahibinin adıyla,
 Bedenin ve ruhun sahibinin adıyla,

Merhametin ve azabın sahibi,
 Yedi göğün ve yeryüzünün sahibi,

Rızık veren, her şeyi bilen Tanrı;
 Her yargılamada kimsesizlerin yardımcısı.

در نعت نبی گوید
 محمد که از روی تعظیم و جاه
 شهبان بندگانند و او پادشاه
 نماینده راه امن و امان
 فزاینده نیکی اندر جهان
 دل هوشمندان به شرعش قویست
 که دین خدا زیر شرع نبیست

Hz. Peygamber'e Naati²¹

Muhammed ki saygısı, makamı karşısında
 [Bütün] hükümdarlar kul köledir o padişaha.

Huzur ve güven yolunu gösterendir,
 Dünyada iyiliği artırıp ziyadeleştirir.

Akıllıların kalbi, onun şeriatıyla sağlamdır;
 Çünkü Allah'ın dini Peygamber'in şeriatına bağlıdır.

Feridüddin Attâr (ö. 618/1221) da hemen hemen bütün eserlerinde aynı yolu takip etmiş, hem besmele hem de hamd yerine geçen tevhidler ve salâtüselâm anlamına gelen naatlar kaleme almıştır. Birkaç örnek:

Mantıku't-tayr'dan (Tevhid):¹⁹

آفرین جان آفرین پاک را
 آنکه جان بخشید و ایمان خاک را

Hamd ü sena olsun temiz canı yaratan [Allah'a],
 O ki can ve iman verdi toprak[tan varlığı]a.

Hz. Peygamber'e Naati²⁰

خواجۀ دنیا و دین گنج وفا
 صدر و بدر هر دو عالم مصطفی
 آفتاب شرع و دریای یقین
 نور عالم رحمۀ للعالمین

Dünyanın ve dinin efendisi, hazine-i vefa,
 İki âlemin serveri, dolunayı Mustafa,

Şeriat güneşi, iman denizi,
 Âlemin nuru, âlemlerin rahmeti...

İlâhînâme'den (Münacat):²¹

بنام کردگار هفت افلاک
 که پیدا کرد آدم از کفی خاک
 خداوندی که ذاتش بی‌زوالست
 خرد در وصف ذاتش گنگ و لالست

[Allah'ın] adıyla yedi göğü yaratan,
 Âdem'i vücuda getiren bir avuç topraktan.

O Allah ki zatı yok olmaz, bakîdir,
 Akıl, O'nun vafında laldır, dilsizdir.

Hz. Peygamber'e Naati²²

ثنائی گو بر ارباب بینش
 سزای صدر و بدر آفرینش
 محمد آنکه نور جسم و جانست
 گزین و مهتر پیغامبرانست

Selam söyle basiret sahibi [Peygamber]e,
 Yaratılışın başı, dolunayı olmaya layık [nebiye].

Muhammed, o ki cismin ve ruhun nurudur,
 Peygamberlerin en seçkini, en ulusudur.

Mensur eserlerde de aynı usul devam etmiştir. Bu bağlamda Far-
 sça mensur eserler kaleme alan ilk şair ve yazarlardan olan Hâce
 Abdullah-i Ensârî (396–481/1006–1088), *Tabakât-ı Sûfiyye*'sinde
 besmeleyi, hamdeleyi ve salveleyi yani salâtüselâmı Arapça orijini-
 nal haliyle yazıp eserine öyle başlamıştır:²³

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ حَقٌّ حَمْدُهُ، وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِهِ وَصَفِيهِ مِنْ خَلْقِهِ مُحَمَّدٌ وَآلِهِ وَسَلَّمَ كَثِيرًا.

Bismillahirrahmânirrahîm (1 Fatihâ 1) ve mâ tevfiķi illâ bi'llâh (11
 Hûd 88). [Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Başarım Allah'ın
 yardımıyla ancak].

Hamd, Allah'a mahsustur, O'nun övgüsü haktır ve O'nun Resulü
 ve en seçkin kulu Muhammed'e ve ailesine çokça salât ve
 selâm olsun.

Unsuru'l-meâlî Keykâvûs b. İskender (ö. 480/1087) de mensur
 eseri *Kabûsnâme*'sine yine Arapça olarak besmeleyle daha sonra
 Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salâtüselâmla başlar:²⁴

20 Attâr, *Mantıku't-tayr*, s. 244.

21 Attâr, Feridüddin Attâr-i Nişâbüri, *İlâhînâme* (tsh. Helmut Ritter), Tûs Yayınları, Tahran 1359 hş., s. 2.

22 Attâr, *İlâhînâme*, s. 11.

23 <https://ganjoor.net/abdullah/tabaghat/sh1>

24 <https://ganjoor.net/keikavus/ghaboosname/sh1>

19 Attâr, Feridüddin Muhammed b. İbrâhîm-i Nişâbüri, *Mantıku't-tayr* (tsh. Muhammed Rizâ Şeffî-i Kedkeni), Suhen Yayınları, Tahran 1388 hş., s. 233.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين ولا عدوان الا على الظالمين والصلوة والسلام
على خير خلقه محمد وآله وصحبه الاكرميين اجمعين.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur, [güzel] sonuç müttakileridir. Ancak zâlimlere düşmanlık edilir; salâtüselâm, yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'e, ailesine ve bütün cömert ashabına olsun.

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *Kimyâ-yı Seâdet*'ine önce Arapça besmeleyle başlar, sonra Farsça cümlelerle Allah'a hamdeder:²⁵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ
شكر و سپاس فراوان به عدد ستاره آسمان و قطره باران و برگ درختان و ریگ بیابان
و ذره‌های زمین و آسمان مر آن خدای را که یگانگی صفت اوست و جلال و کبریا و
عظمت و علا و مجد و بها خاصیت اوست...

Bismillahirrahmânirrahîm ve O'ndan yardım dileriz.

Gökteki yıldızlar, yağmur damlaları, ağaçların yaprakları, çöldeki kumlar, yerde ve gökteki zerrelere sayısınca Allah'a çokça şükür ve hamd olsun ki, tek ve bir olmak O'nun sıfatıdır, görkem, büyüklük, azamet, ululuk, şan ve şeref O'nun özelliğidir...

Nâsir-ı Husrev (ö. 481/1089), *Vech-i Dîn* adlı eserine Arapça besmeleyle başlar ve Farsça olarak Allah'a hamdeder; daha sonra Hz. Peygamber'e yine Farsça olarak salâtüselâm getirir:²⁶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
حمد و سپاس مر آفریدگاریرا که عالم پیدا را از عالم پنهان پدید آوریده... و درود بر
پیغمبر برگزیده او که فصیح تر است از گروه خلق اندر عرب و عجم و...

Bismillahirrahmânirrahîm. ... görünen âlemi görünmeyen âlemden vücuda getiren Yaradan'a hamd olsun, şükürler olsun... ve Araplar'da ve Acem'de halk zümresinin en fasihi olan... seçkin Peygamber'ine selam olsun.

Ali b. Osman Cullâbî-i Hucvîrî-i Gaznevî (ö. 480/1088), ünlü eseri *Keşfu'l-mahcûb*'un mukaddimesinde Arapça besmeleden sonra yine Arapça cümlelerle Allah'a hamdeder ve Peygamber'e, ailesine ve ashabına salâtüselâm getirir:²⁷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَشَفَ لِأُولِيَانِهِ بَوَاطِنَ مَلَكُوتِهِ... وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ
وَأَصْحَابِهِ.

Bismillahirrahmânirrahîm. ... velilerini melekût âleminde ortaya çıkararak Allah'a hamd olsun... ve resûlü Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına salâtüselâm olsun.

Kadı Hamîdüddîn Ebûbekr b. Ömer b. Mahmûd-i Belhî (ö. 559/1164) *Mâkamât-i Hamîdî* adlı eserinin mukaddimesinde Arapça besmeleden sonra yine Arapça cümlelerle Allah'a hamd, Peygamber'i Hz. Muhammed'e, Allah yolunda giden yolculara, Muhacirler'e ve Ensâr'a salâtüselâm getirir:²⁸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله الذي شرفنا بالعلم الراسخ و عرفنا بالدين الناسخ و علمنا حقايق الاحكام ... و
نشهد ان محمدا خير عباده و سيد البشر في بلاده ... صلى الله عليه و على الذاهبين في
سبيل الله و المهاجرين و الانصار و سلم كثيرا.

Abbâdî-i Mervezî (ö. 547/1153), *Menâkibu's-sûfiyye* adlı eserinin mukaddimesinde Arapça bismillahirrahmanirrahim ve bihi

neste'in *Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla ve O'ndan yardım dileriz* sözünden sonra Farsça olarak Allah'a hamd ü sena eder, şükreder ve nebilerin efendisi, ceza gününün şefaathisi Hz. Muhammed Mustafa'nın temiz ruhuna, pak ravzasına, sahabelisine ve ehl-i beytine yüz binlerce salâtüselâm olsun der.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ
شكر و سپاس خداوندی را که به خداوندی سزاست، و حمد و ثنا پادشاهی را که در
خداوندی سزای ثناست... و صد هزار صلوات و تحیات به جان پاک و روضه خاک
مصطفی باد که سید انبیاست و شفیع روز قضااست، و بر صحابه و اهل بیت وی که
محبت ایشان سبب ماست، و سلم تسلیماً کثیراً.

Abdullah b. Muhammed Aynu'l-kuzât-ı Hemedânî (ö. 525/1131), *Temhîdât*'ında Arapça olarak besmeleden sonra ve-bihi neste'in der, daha sonra Allah'a hamdeder, Hz. Peygamber'e temiz ve pak ailesine, ashabına salâtüselâm eder:²⁹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ
الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين ولا عدوان الا على الظالمين، والصلوة والسلام
على خير خلقه محمد وآله اجمعين الطاهرين، و على أصحابه رضوان الله تعالى
عليهم.

Ebu'l-me'âlî Nasrullah-i Munşî (ö. 6/12. yüzyılın ikinci yarısı), *Kelîle ve Dimne*'sinin Allah Teâlâ'yı anlattığı mukaddimesinin birinci bölümünde Allah'a hamdeder, Hz. Peygamber'e ve ailesine salâtüselâm getirir. Hz. Peygamber'in faziletini anlattığı mukaddimenin ikinci bölümünde yine Hz. Peygamber'e ashabına, ona tabi olanlara salâtüselâm getirir; ayrıca Hz. Peygamber anıldığında ona salâtüselâm getirmenin emredildiği ayeti Arapça olarak yazar:³⁰

سپاس و ستایش مرخدای را جل جلاله که .. سید المرسلین و خاتم النبیین و قائدالفر
المحجلین ابوالقاسم محمد بن عبدالله بن هاشم بن عبد مناف العربی را، صلی الله علیه و
على عترته الطاهرين...
درود و سلام و تحیت و صلوات ایزدی بر ذات معظم و روح مقدس مصطفی و اصحاب و
اتباع و یاران و اشباع او باد... ان الله و ملائکته یصلون على النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا
عليه و سلموا تسلیماً.

Ve son olarak bu dönemde yazılan mensur eserlerden *Çahâr Makale*'nin sahibi Nizâmî-i Arûzî adıyla meşhur Ahmed b. Ömer b. Alî-yi Semerkandî (ö. 552-1157 [?]), eserin mukaddimesinde Allah Teâlâ'ya hamd ü sena eder, şükreder; daha sonra Hz. Peygamber'e, ehl-i beytine ve ashabına selam eder:³¹

حمد و شكر و سپاس مر آن پادشاهی را که عالم عود و معاد را بتوسط ملائکه کزوبی و
روحانی در وجود آورد و عالم کون و فساد را بتوسط آن عالم هست گردانید... و درود بر
سید کونین که اکمل انبیاء بود و آفرین بر اهل بیت و اصحاب او که ...

Türk edebiyatında her eserin besmele ile başlamasına bütün edebî eserlerde riayet edilmesinin yanı sıra bütün divan mukaddimelerinin manzum ve mensur kısımlarında besmele konusuna temas etmek de usuldendir. Bazı divanlarda bu mukaddime kısmı besmele hakkında kaleme alınmış beyitlerle başladığı gibi dîbâcesi olmayan divanların da ilk beyitleri veya ilk şiirinin besmeleye ayrıldığı görülmektedir. Türkçe divan mukaddimelerini inceleyen Tahir Üzgör, bunlardan on kadarının besmele hakkında yazılmış beyitlerle başladığını, Ahmed Paşa, Lâmiî, Za'fî, Misâlî, Ulvî, Şerîfî, Nâdirî, Nev'îzâde Atâî, Ni'metî gibi şairlerin divanlarının başında en az üç beyti besmeleye ayırdıklarını belirtmektedir. İncelenen elli kadar divanın başında ayrıca besmele yer aldığı gibi bunlardan XV. yüzyılın önde gelen şairlerinden Ahmed Paşa'nın divanı, dîbâcenin

25 <https://ganjooor.net/ghazzali/kimia/dibache/sh1>

26 <https://ganjooor.net/naserkhosro/vajh-e-din/besm>

27 <https://ganjooor.net/hojiviri/kashfol-mahjoob/kmbab01/sh1>

28 <https://ganjooor.net/hamid/maghamat/sh1>

29 <https://ganjooor.net/eynolghozat/tamhidat/sh1>

30 <https://ganjooor.net/monshi/kelele-demni/mghdme-nasr/sh1>

31 <https://ganjooor.net/aroozi/4maghale/dibache4m/sh1>

dışında bismelenin fazileti hakkında sekiz beyitlik mesnevi tarzında bir manzume ile başlar.

Besmele ile ilgili beyit ve şiirlere bilhassa mesnevi türündeki eserlerde daha çok rastlanmaktadır. Gerek dinî ve tasavvufî gerekse aşk, kahramanlık ve sosyal hayattan alınma konuları işleyen mesnevilerde eserlerin plan şemasında genel olarak tevhid, münâcât ve naatlardan önce besmele hakkında yazılmış beyitler, uzun veya kısa manzumeler yer alır. Besmele, işe Allah adını anarak başlamak mânâsına geldiğinden şairler ya besmeleyi beyitlerinde aynen zikrederek iktibas yoluyla ya da buna telmihen “Allah adını anmak/zikretmek” şeklinde ifade edilebilecek kelimelerle konuya giriş yaparlar. Eğer besmele hakkında müstakil bir manzume yazılmayacaksa bismelenin veya bu konudaki telmih ve iktibasların yer aldığı bir iki beyitten sonra “Allah adını anmak” sözünden tevhide intikal edilir.³²

Nizâmî-i Gencevî

Adı İlyâs; künyesi Ebû Muhammed, lakabı Nizâmüddîn veya Cemâlüddîn'dir. Yûsuf adlı Türk baba ile Reîse adlı Kürt annenin oğlu olarak muhtemelen 530–540 (1136–1145) yılları arasında Gence'de dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim almış; dil, edebiyat, astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik okumuş, musikiye ilgi duymuş, Farsça ve Arapçadan başka Pehlevîce, Süryanice, İbrânice, Ermenice ve Gürcüce öğrenmiştir. Üç evlilik yapmış, üç eşi de kendisinden önce vefat etmiştir. Bir Kıpçak cariyesi olan ilk eşinden Muhammed adlı bir oğlu olmuştur.³³

Irak Selçukluları hükümdarı II. Tuğrul; Azerbaycan atabeklerinden Nusretüddin Cihan Pehlivan, Kızılarslan ve Nusretüddin Ebû Bekir; Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan; Erzincan Mengüçlü hâkimi Melik Fahreddin Behram Şah ve Musul atabeği İzzeddin Mesud gibi devlet adamlarını övmüş ve onlar adına eserler kaleme almıştır.

Nizâmî, 597–614 (1201–1217) yılları arasında vefat etmiştir. Gence'de medfundur.

Ehl-i sünnet inancına sahip dindar bir şair olup Hz. Peygamber ve dört halife için yazdığı övgü şiirleri vardır. Firdevsî ve Senâî-yi Gaznevî'den etkilenmiş; Fars edebiyatında Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-yi Şîrâzî, Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Hâcû-yi Kirmânî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Hâtifi-yi İsfehânî, Kâsimî, Vahşî-i Bâfkî, Urî-yi Şîrâzî, Mektebî, Feyzî-i Feyyâzî, Eşref-i Merâgeî, Âzer-i Beygdilî ve Türk edebiyatında Fuzulî, Fahrî, Ali Şîr Nevâî, Şeyhî, Harîmî, Sadrî, Ahmed Rıdvan, Lâmiî, Mu'dî, Ahî, Ârif Çelebi ve başka birçok şaire örnek olmuştur.

Nizâmî, bütün eserlerini, -zamanın bir gereği olarak- Farsça kaleme almış ve bunları -biri hariç- Türk asıllı hükümdarlara sunmuştur.

Nizâmî, Fars edebiyatında hamse türünün kurucusudur. *Mahzenü'l-esrâr*, *Husrev u Şîrîn*, *Leylâ vu Mecnûn*, *Heft Peyker* (*Behrâm-nâme*), *İskendernâme* (*Şerefnâme* ve *İkbâl-nâme/Hirednâme*)'den oluşan ve *Penc Genc* adıyla da bilinen *Hamse* adlı eseri vardır. Bu mesneviler, bilim adamları tarafından tenkitli metinleri yapılarak

32 Mustafa İsmet Uzun, “Besmele/ Kültür ve Edebiyat,” *DİA*, V, 538–539.

33 Nizâmî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, Tahran 1371 hş., II, 798–810; Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât-i Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Sa'îd-i Neffisî), İntişârât-i Fûrûğî, Tahran 1368 hş., s. 2–218; Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Hasan Vahîd-i Destgerdî, Tahran 1388 hş., s. 9–10; Ma'sûmî, “Nizâmî-i Gencevî,” *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., V, 574–583; Kanar, Mehmet, “Nizâmî-i Gencevî,” *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 183–185; Değirmençay, Veyis, “Nizâmî-i Gencevî'nin Şerefnâme'sinde Tesettür,” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2019, S. 63, s. 403–426.

birçok kez yayımlanmıştır. Bunlardan, bütün mesnevilerin yer aldığı *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî*'ye göre (tsh. Hasan Vahîd-i Destgerdî, Tahran 1388 hş.) *Hamse* yaklaşık 29.149 beyitten oluşmaktadır. Nizâmî'nin *Hamse*'si, Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça ve Japonca gibi birçok dile tercüme edilmiştir.

Nizâmî'nin kaside, gazel, kıta, müfret beyitler ve rubailerden oluşan 20.000 beyitlik bir divanı olduğu kaynaklarda yer almaktadır; ancak divanının şu ana kadar tam nüshası bulunamamıştır. Nizâmî'nin, bazı yazmalarla cönklerde, tezkirelerde ve başka kitaplarda yer alan şiirleri ilk olarak Hasan Vahîd-i Destgerdî tarafından toplanmış ve *Gencîne-i Gencevî* adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1318 hş.); daha sonra Sa'îd Neffisî tarafından, Destgerdî'nin çalışması ile onda olmayan birkaç divan nüshasından yola çıkılarak *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât-i Nizâmî-i Gencevî* adıyla neşredilmiştir (Tahran 1368 hş.). Ayrıca Berât-ı Zencânî tarafından da tenkitli metni yapıp yayımlanmıştır (*Dîvân-ı Nizâmî-i Gencevî*, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahran 1391 hş.).

Sa'îd Neffisî'nin yayımladığı *Nizâmî-i Gencevî Divanı*'nda 1989 beyitlik 16 kaside, 194 gazel, 9 kıta, 69 rubai ve 7 müfret beyit toplam 295 manzume yer almaktadır.

Nizâmî'de Besmele, Hamdele ve Salvele

Nizâmî, bütün eserlerine besmele, hamdele ve salveleyle yani sözlerine Allah'ın adını anarak, O'na hamdederek ve Hz. Peygamber'e salâtüselâm getirerek başlamıştır. Bunlarda, besmeleyi ya Arapça orijinal haliyle ya da Farsça çevirileriyle yazmıştır. Allah'a hamdi de yine ya doğrudan hamd cümlesiyle ifade etmiş ya da hamd anlamına gelen tevhid ve münacat manzumelerine dile getirmiştir. Hz. Peygamber'e salâtüselâmı ise naat ve miraciye gibi manzumeleriyle yerine getirmiştir.

Aşağıda Nizâmî'nin *Hamse*'sindeki mesnevilerinden ve divanından tevhid, münacat, naat ve hatta miraç konulu şiirlerinden yani besmele, hamdele ve salvele yerine geçen manzumelerinden şevahit beyitler verilmiştir. Bunların da bir iki yer dışında genelde üç beyit yazılıp manzum Türkçe çevirileri yapılmıştır:

مخزن الاسرار

آغاز سخن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
هست کلید در گنج حکیم
فاتحه فکرت و ختم سخن
نام خدایست بر او ختم کن
پیش وجود همه آیندگان
بیش بقای همه پایندگان

Mahzenü'l Esrâr

Sözün başı

Bismillâhirrahmânirrahîm,
Kilididir bab-ı hazine-i Hakîm.

[Başlarım söze Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla;
Hakîm Allah'ın hazinesinin kapı anahtarındır [zira].

Düşüncenin fatihası, sözün hitamı,
Allah'ın adıdır; onunla bitir [kelamı].

Bütün gelenlerin varlığından öncedir,
Bütün ebedîlerden daha ebedidir.³⁴

34 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenü'l-esrâr], s. 13 (1-3. beyitler).

مناجات اول

ای همه هستی ز تو پیدا شده
خاک ضعیف از تو توانا شده
زیرنشین علمت کاینات
ما به تو قائم چو تو قائم به ذات
هستی تو صورت پیوند نی
تو بکس و کس بتو مانند نی

Birinci Münacat

Ey [Allah'im!] Bütün varlık senden vücuda gelmiş!
Zayıf toprak [insan] seninle güçlenmiş.

Kâinât, oturur sancağının altında,
Biz seninle kaimiz, sense zatınla.

Senin varlığın bağımlı bir suret değildir,
Sen kimseye benzemezsin, kimse senin benzerin değildir.³⁵

مناجات دوم

ای به ازل بوده و نابوده ما
وی به ابد زنده و فرسوده ما
دور جنیبت کشی فرمان تست
سِفَتِ فلک غاشیه گردان تست
حلقه زنی خانه به دوشی توایم
چون در تو حلقه به گوش توایم

İkinci Münacat

Ey ezelden beri var olan! [O zamanlar] yoxtuk biz,
Ve ey sonsuza dek zinde olan! [O zamanlar] yokuz biz.

Devir, senin fermanın seyisidir,
Feleğın omuzu senin yükünü taşıyan hizmetçidir.

Senin evsiz barsız kulunuz, köleniziz biz,
Senin eşliğinde senin kulun, kölen gibiyiz biz.³⁶

در نعت رسول اکرم

تختۀ اول که الف نقش بست
بر در محجوبۀ احمد نشست
حلقۀ حی را کالف اقلیم داد
طوق ز دال و کمر از میم داد
لاجرم او یافت از آن میم و دال
دایرۀ دولت و خط کمال

Resûl-i Ekrem'in Naatı Hakkında

Elifin yazı yazdığı ilk tahta,
Oturmuştur Ahmed'in hemzesinin kapısında.

Hâ [harfinin] halkası ki yer yurt vermiştir,
Dal harfinden kuşak, mimden kemer vermiştir.

Kuşkusuz bulmuştur o mim ve daldan
Devlet dairesi ve kemâl çizgisi [o an].³⁷

در معراج

نیم ششی کانِ مَلکِ نیمروز
کرد روان مشعلِ گیتی فروز
نُه فلک از دیده عماریش کرد

زهره و مه مشعلهداریش کرد
کرد رها در حرم کاینات
هفت خط و چار حد و شش جهات

Mirâç Hakkında

Gece yarısı, o güneş, o peygamber [de],
Yola düştü dünyayı aydınlatan meşale.

Dokuz felek, gözleriyle ona mahfe yapmış,
Zühre ve Ay meşalesini tutmuş, meşalecilik yapmış.

Serbest bırakmış kâinat haremindedir,
Yedi hattı, dört sınırı, altı yönü [de].³⁸

نعت اول

شمسۀ نه مسند هفت اختران
ختمِ رسل خاتمِ پیغمبران
احمدِ مرسل که خرد خاک اوست
هر دو جهان بستۀ فتراک اوست
تازه‌ترین سنبلِ صحرای ناز
خاصه‌ترین گوهرِ دریای راز

Birinci Naat

Dokuz göğün, yedi yıldızın güneş!
Resullerin sonuncusu, peygamberlerin hatemi.

Peygamber Ahmed ki akıl onun toprağıdır,
Her iki dünya onun terkisine bağlanmıştır.

Naz sahrasının en taze sümbüldür,
Sır denizinin en özel incisidir, dürrüdür.³⁹

نعت دوم

ای تن تو پاک‌تر از جان پاک
روح تو پرورده روحی فداک
نقطه گه خانه رحمت توئی
خانه بر نقطه زحمت توئی
راهروانِ عربی را تو ماه
یاوگیانِ عجمی را تو راه

İkinci Naat

Ey, senin bedeninin candan daha temiz, daha pak,
Senin ruhunu besleyip büyütmüş, rûhî fedâk!⁴⁰

Rahmet hanesinin merkezisin, herkesin teveccüh ettiği sensin.
Zahmet hanesinin eşyasını alıp götürsen sensin.

Arap yolculara ay olan, [önder olan] sensin,
Yolunu kaybeden Acemler'e yol gösteren sensin.⁴¹

نعت سوم

ای مدنی برق و مکی نقاب
سایه‌نشین چند بود آفتاب
گر مپی از مهر تو موئی بیار
ور گلی از باغ تو بوئی بیار
منتظران را به لب آمد نفس
ای ز تو فریاد به فریادرس

35 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 14 (1-3. beyitler).

36 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 14 (1-3. beyitler).

37 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 15 (1-3. beyitler).

38 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 15 (1-3. beyitler).

39 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 16 (1-3. beyitler).

40 Rûhî fedâk: Canım sana feda olsun!

41 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 16 (1-3. beyitler).

Üçüncü Naat

Ey, Medine burkalı, Mekke örtülü [nebi]!
Güneş ne kadar gölgede oturacak ki?

Eğer Ay isen, sevginden bir kıl getir;
Ve eğer gülsen, bahçenden bir koku getir.

Bekleyenlerin canı burnuna geldi, ölecekler nerdeyse;
Ey, senden yardım diler yardım eden de!⁴²

نعت چهارم

ای گهر تاج فرستادگان
تاج ده گوهر آزادگان
هر چه ز بیگانه و خیل تواند
جمله در این خانه طفیل تواند
اول بیت ار چه به نام تو بست
نام تو چون قافیه آخر نشست

Dördüncü Naat

Ey elçilerin tacının incisi!
Hürlerin tac vereni, incisi!

Her ne ki senin yabancındır, kabilendendir,
Hepsi bu evde senin davetsiz misafirindir.

Beytin başı, gerçi senin adınla olmuştu;
Senin adın kafiye gibi sona da oturdu.⁴³

خسرو و شیرین

بنام ایزد پاک
خداوندا در توفیق بگشای
نظامی را ره تحقیق بنمای
دلی ده کو یقینت را بشاید
زبان کافرینت را سراید
مده ناخوب را بر خاطر م راه
بدار از ناپسندم دست کوتاه

Husrev u Şîrîn

Pak ve münezzeh Allah'ın adıyla

Ey Allah'ım! Aç başarı kapısını;
Nizâmî'ye göster araştırma yolunu, yordamını.

Bir gönül ver ki kesin olarak bilsin seni;
Bir dil [ver] ki söylesin senin methini.

Yol verme gönlümde güzel olmayana,
Makbul olmayandan el çektir, sorumlu tutma.⁴⁴

در توحید باری

به نام آنکه هستی نام ازو یافت
فلک جنبش زمین آرام ازو یافت
خدائی کافرینش در سجودش
گواهی مطلق آمد بر وجودش
تعالی الله یکی بیمثل و مانند
که خواندش خداوندان خداوند

Allah Teâlâ'yı Birleme, Tevhid Hakkında

O'nun adıyla ki varlık O'ndan buldu adını,
O'nunla felek hareketli, yeryüzü sakin kaldı

Öyle bir Allah ki yaratıklar secde etmekte ona
Mutlak şahit oldu O'nun varlığına.

Yüce Allah, birdir, yoktur eşi, benzeri;
Çünkü O'na derler tanrılar, Tanrı.⁴⁵

آمرزش خواستن

خدایا چون گل ما را سرشتی
وثیقت نامه‌ای بر ما نوشتی
به ما بر خدمت خود عرض کردی
جزای آن به خود بر فرض کردی
چو ما با ضعف خود دربند آنیم
که بگزاریم خدمت تا توانیم

Bağışlanma dileme/Yakarış

Ey Allah'ım! Mademki bizim çamurumuzu kardın,
Bize bir anlaşma mektubu yazdın,

Bize kendi huzurunda arz ettin,
Onun cezasını kendine farz kıldın,

Biz, zayıflığımıza rağmen niyetliyiz şuna,
Gücümüz yettiğince hizmet edelim [sana].⁴⁶

در نعت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم

محمد کافرینش هست خاکش
هزاران آفرین بر جان پاکش
چراغ افروز چشم اهل بینش
طراز کارگاه آفرینش
سر و سرهنگ میدان وفا را
سپهسالار و سرخیل انبیا را

Resûl-i Ekrem'in, salât ve selâm üzerine olsun, Naatı Hakkında

Muhammed ki yaratılış toprağıdır onun,
Binlerce aferin olsun temiz canına onun.

Aydınlatır basiret ehlinin gözünü,
Yaratılış atölyesinin süsü.

Vefa meydanının başı, başkomandanı,
Nebilerin mareşali, başkomutanı.⁴⁷

لیلی و مجنون

به نام ایزد بخشاینده
ای نام تو بهترین سرآغاز
بی‌نام تو نامه کی کنم باز
ای یاد تو مونس روانم
جز نام تو نیست بر زبانم
ای کارگشای هر چه هستند
نام تو کلید هر چه بستند

42 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 17 (1-3. beyitler).

43 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Mahzenu'l-esrâr], s. 17 (1-3. beyitler).

44 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Husrev u Şîrîn], s. 51 (1-3. beyitler).

45 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Husrev u Şîrîn], s. 51 (1-3. beyitler).

46 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Husrev u Şîrîn], s. 52 (1-3. beyitler).

47 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Husrev u Şîrîn], s. 53 (1-3. beyitler).

Leylâ vu Mecnûn

Bağışlayan Allah'ın adıyla

Ey, adı en güzel başlangıç olan [Allah'ım]!
Kitabı senin adın olmadan nasıl açarım?

Ey, senin adın ruhumun arkadaşı,
Dilimde yoktur senin adından başkası.

Ey var olan her şeye, herkese yardım eden, yol açan,
Senin adıdır, her kapalı şeyin kilidini açan.⁴⁸

نعت پیغمبر اکرم
ای شاهسوارِ ملک هستی
سلطانِ خرد به چیره‌دستی
ای ختمِ پیمبرانِ مرسل
حلولایِ پسین و ملحِ اول
نوباوۀ باغِ اولینِ صلب
لشکرکشِ عهدِ آخرینِ تلب

Resûl-i Ekrem'in Naatı hakkında

Ey varlık mülkünü usta binicisi!
Maharettede, beceride aklın emiri!

Ey gönderilen peygamberlerin sonuncusu!
Sonrakilerin tadı, öncekilerin tuzu!

İlk zürriyet bahçesinin evladı,
Son felaket zamanının ordu komutanı.⁴⁹

معراج پیغمبر
ای نقشِ تو معراجِ معانی
معراجِ تو نقلِ آسمانی
از هفت خزینه در گشاده
بر چار گهرِ قدم نهاده
از حوصلهٔ زمانهٔ تنگ
بر فرقِ فلک زده شباهنگ

Peygamber'in Mirâcı

Ey [nebi!] Manevî miraçtır nakşın senin;
İlahî mezedir miracın senin.

Yedi hazinenin kapısını açmış,
Dört incinin üzerine ayağını basmış,

Zamanenin dar havsalasından,
Gökyüzüne çıkmış akşamdan.⁵⁰

هفت پیکر
به نام ایزد بخشاینده
ای جهان دیده بود خویش از تو
هیچ بودی نبوده پیش از تو
در بدایتِ بدایتِ همه چیز
در نهایتِ نهایتِ همه چیز
ای برآرندهٔ سپهرِ بلند
انجم افروز و انجمن پیوند

Heft Peyker

Bağışlayan Allah'ın adıyla

Ey dünya seninle görmüştü kendini,
Hiçbir varlık yoktu senden öncesi.

Başlangıçta her şeyin başlangıcısın;
Sonuçta her şeyin sonusun, sonundasın.

Ey yüce gökyüzünü vücuda getiren, yaratan,
Yıldızlara ışık veren, meclis kuran, halkı toplayan.⁵¹

در نعت پیغمبر اکرم
نقطهٔ خطِ اولینِ پرگار
خاتمِ آخرِ آفرینشِ کار
نوبِ باغِ هفت چرخِ کهن
درهٔ التاجِ عقل و تاجِ سخن
کیست جز خواجهٔ مؤیدِ رای
احمدِ مرسلِ آن رسولِ خدای

Resûl-i Ekrem'in Naatı hakkında

Pergelin ilk çizgisinin noktası,
Yaradan'ın son hatemi, son elçisi.

Yedi gök bahçesinin yeni meyvesi,
Sözün tacı, akıl tacının incisi.

Kimdir sağlam görüşlü efendiden başkası,
Gönderilen resûl Ahmed, o Tanrı elçisi?⁵²

معراج پیغمبر اکرم
چون نگنجید در جهان تاجش
تخت بر عرش بست معراجش
سر بلندیش را ز پایه پست
جبرئیل آمده براق به دست
گفت بر باد نه پی خاکی
تا زمینیت گردد افلاکی

Resûl-i Ekrem'in Miracı hakkında

Dünyaya sığmayınca tacı,
Arş'a taht kurdu miracı.

Onu çıkarmak için aşağıdan yukarıya
Cebrail geldi elinde Burak'la.

Dedi rüzgâra, git toprak [insan]ın peşine
Ta ki yerin olsun göklerde.⁵³

شرف نامه
به نام ایزد بخشاینده
خدایا جهان پادشاهی تراست
ز ما خدمت آید خدائی تراست
پناه بلندی و پستی توئی
همه نیستند آنچه هستی توئی
همه آفریدست بالا و پست
توئی آفرینندهٔ هر چه هست

48 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Leylâ vu Mecnûn], s. 147 (1-3. beyitler).

49 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Leylâ vu Mecnûn], s. 148 (1-3. beyitler).

50 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Leylâ vu Mecnûn], s. 149 (1-3. beyitler).

51 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Heft Peyker], s. 205 (1-3. beyitler).

52 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Heft Peyker], s. 206 (1-3. beyitler).

53 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Heft Peyker], s. 206 (1-3. beyitler).

Şerefnâme

Bağışlayan Allah'ın adıyla

Ey Allah'ım! Cihan padişahlığı senindir;
Bize hizmet düşer; padişahlık senindir.

Yüce ve alçakların sığınağı sensin;
Hiç kimse yoktur [senden başka]; var olan sensin.

Göğü ve yeri, her şeyi yaratan,
Sensin, var olan her şeyi yaratan.⁵⁴

مناجات به درگاه باری عز شأنه
بزرگا بزرگی دها بیکسم
توئی یآوری بخش و یاری رسم
نیاوردم از خانه چیزی نخست
تو دادی همه چیز من چیز توست
چو کردی چراغ مرا نوردار
ز من بادِ مشعل کشان دور دار

Şanı Yüce Allah'ın Huzurunda Münacat

Ey büyük, ey büyüklük veren [Rabb'im]! Kimsesizim;
Sensin, yardım edenim, yardım ulaştıranım benim.

Evden bir şey getirmedim baştan beridir;
Sen verdin; benim her şeyim sendendir.

Sen yaptın benim lambamı ışık veren, ışık saçan,
Uzak et benden meşale söndüren rüzgârı [her zaman].⁵⁵

در نعت خواجه کاینات
فرستاده خاص پروردگار
رساننده حجت استوار
گرانمایه تر تاج آزادگان
گرامی تر از آدمیزادگان
محمد کازل تا ابد هر چه هست
به آرایش نام او نقش بست

Kâinatın Efendisine Naat

Besleyip büyüten [Rabb'in] özel elçisi,
Sağlam hücceti, sağlam delili ulaştıran [nebis]

Hürlerin en değerli tacı,
Âdemoğullarının en saygını.

Muhammed ki var olan her şey, ezelden ebede dek,
Onun adının süsüyle süslenmiştir [tek tek].⁵⁶

در معراج پیغمبر اکرم
شبی کاسمان مجلس افروز کرد
شب از روشنی دعوی روز کرد
سراپرده هفت سلطان سریر
برآمده گوهر به چینی حریر
سرسبزپوشان باغ بهشت
به سرسبزی آراسته کار و کشت
محمد که سلطان این مهد بود
ز چندین خلیفه ولیعهد بود

Resûl-i Ekrem'in Miracı Hakkında

Bir gece meclisi aydınlattı gökyüzü,
Gece, aydınlıkta gündüz davası güttü.

Bir taht ki, yedi sultanın otağı,
Çin ipeği üzerinde birçok inci nakışlı,

Cennet bahçesinin yeşil giymiş her şeyi,
Yemyeşil örtüyle örtülmüş tarlası, ekini.

Muhammed ki bu beşiğin sultanıydı;
Bu kadar halifenin veliahtıydı.⁵⁷

اقبالنامه / خردنامه
به نام ایزد بخشاینده
خرد هر کجا گنجی آرد پدید
ز نام خدا سازد آنرا کلید
خدای خرد بخش بخرد نواز
همان ناخرمند را چاره ساز
رهائی ده بستگان سخن
توانا کن ناتوانان کن

Hirednâme

Bağışlayan Allah'ın Adıyla

Akıl, nerede bir hazine çıkarırsa,
Allah'ın adıyla bir kilit yapar ona.

Akıl bağışlayan, akıllıyı sevip okşayan,
Her akılsıza çare bulan, deva olan!

Kurtuluş ver söz tutsaklarına,
Güç, kuvvet ver aciz kullarına.⁵⁸

نیایش به درگاه باریتعالی
خدا یا توئی بنده را دستگیر
بود بنده را از خدا ناگزیر
توئی خالق بوده و بودنی
بیخشی بر خاک بخشودنی
به بخشایش خویش یاریم ده
ز غوغای خود رستگاریم ده

Allah Teâlâ'nın huzurunda yakarış

Allah'ım! Sen'sin kulun elinden tutan;
Kuldur Allah'a muhtaç olan.

Var olan, var olacağı yaratan Sen'sin;
Bağışla toprağını affedileceklerin.

Kendi bağışınla yardım et bana;
Kendi kargaşamdan kurtar, kurtuluş ver bana.⁵⁹

در نعت پیغمبر اکرم
محمد که بی دعوی تخت و تاج
ز شاهان به شمشیر بستد خراج
غلط گفتم آن شاه سدره سریر
که هم تاجور بود و هم تختگیر
تنش محرم تخت افلاک بود
سرش صاحب تاج لولاک بود

54 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Şerefnâme], s. 279 (1-3. beyitler).

55 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Şerefnâme], s. 280 (1-3. beyitler).

56 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Şerefnâme], s. 281 (1-3. beyitler).

57 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Şerefnâme], s. 281 (1-4. beyitler).

58 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Hirednâme/İkbâl-nâme], s. 377 (1-3. beyitler).

59 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [Hirednâme/İkbâl-nâme], s. 377 (1-3. beyitler).

Resûl-i Ekrem'in Naati

Muhammed ki taht ve taç iddiası olmadan,
Kılıçla haraç alır padişahlardan.

Yanlış söyledim, sidre tahtında oturan padişah,
Ki hem taç sahibiydi hem de taht sahibi [şah].

Bedeni felekler tahtının mahremiydi;
Başı "levlâk"⁶⁰ tacının sahibiydi.⁶¹

Nizâmî, divanında da besmele, hamdele ve salâtüselâm yerine geçecek şiirler söylemiştir. Tevhid konulu 28 beyitlik ilk kasidesinden üç beyit:⁶²

هر که از روی خرد روی به یزدان آرد
لطف یزدانش همی تحفه غفران آرد
نفسی طماع بدانیش نداند آن کوسجده حضرتِ حق از بن دندان آرد
از سر صدق و وفا رو به خداوند آرد
کو به صدق دل خود روی به یزدان آرد

Kim ki akıl yoluyla yüz tutarsa Tanrı'ya,
Tanrı'nın lütfu, bağışlama hediyesi getirir ona.

Açgözlü nefis, kötü düşünemez onun hakkında,
Çünkü o canigönülden secde eder Hazret-i Hakk'a.

Sadakatle, vefalı olarak yönelir Yaradan'a;
Çünkü o, samimi bir kalple yüz tutar Tanrı'ya.

25 beyitlik münacat kasidesinden iki beyit:⁶³

ای خدا اینهمه حاجات بتو بگیرند
هر مرادی که بودشان همه دربرگیرند
بندگان چون به کمال کرمت درنگردند
در زمان عذر بد و نیکی خود از سر گیرند

Ey Allah'ım! Bütün bu ihtiyaçlar sana söylenmekte;
Onların ne muradı varsa, hepsini ihtiva etmekte.

Kulların senin sonsuz keremini merak edip beklemekte;
Dünyada iyi ve kötü her şeylerine baştan özür dilemekte;

Hz. Peygamber'in naatı ve miracı hakkında yazdığı 46 beyitlik kasidesinden üç beyit:⁶⁴

آن نه شب بود آنکه بود آفاق پر زیور شده
روز دولت بوده است و روز و شب یکسر شده
...
چشم اسلام و چراغ شرع یعنی مصطفی
از سر چشم و چراغ آن بر سران سرور شده

O ne geceydi! Öyle ki ufuklar süslerle dolmuş[tu];
Gece gündüz baştanbaşa devlet günü olmuş[tu].

...
İslâm'ın gözü ve şeriatın kandili yani Mustafa,
Gözü ve kandiliyle bütün başlara başkan olmuş[tu].

60 Levlâk: *Sen olmasaydın sen olmasaydın gökleri yaratmazdım* (Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1408 h., II, 164) hadis-i kudsi'den iktibastır.

61 Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* [*Hirednâme/İkbâl-nâme*], s. 378 (1-3. beyitler).

62 Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Sa'îd-i Neffîs), *İntişârât-ı Fûrûğî*, Tahran 1368 hş., s. 226-228; Nizâmî-i Gencevî, Hakîm İlyâs b. Yûsuf, *Dîvân-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Berât-ı Zencânî), Tahran: *İntişârât-ı Dâniş-gâh-i Tahrân*, Tahran 1391 hş., s. 3.

63 Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Sa'îd-i Neffîs), s. 228-231; Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Berât-ı Zencânî), s. 10-11.

64 Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Sa'îd-i Neffîs), s. 246-250; Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Berât-ı Zencânî), s. 5-6.

SONUÇ

Nizâmî, diğer büyük şair ve yazarlarda olduğu gibi bütün eserlerine Allah'ın adıyla başlamış, Allah'a hamd etme anlamına gelecek tevhid veya münacatla devam etmiş, ardından Hz. Peygamber'e salâtüselâm anlamına gelen naat ve miraciye şiirleri söyleyerek eserlerini kaleme almıştır.

Biz okuyucu veya dinleyicilere düşen vazife de Nizâmî'nin ve diğer şair ve yazarların yaptığı gibi, inanan bir Müslüman olarak her işimize Allah'ın adıyla başlamak, O'na hamdetmek ve ardından Hz. Peygambere salâtüselâm getirmektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ I-II*, Beyrut 1408 h.
Attâr, Ferîdüddîn Muhammed b. İbrâhîm-i Nişâbüri, *Mantıku't-tayr* (tsh. Muhammed Rızâ Şefî-i Kedkenî), *Suhen Yayınları, Tahran 1388 hş.*
Attâr, Ferîdüddîn Attâr-i Nişâbüri, *İlahînâme* (tsh. Helmut Ritter), Tûs Yayınları, Tahran 1359 hş.
Bilgin, Orhan, "Yazma", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, s. 369-373.
Değirmençay, Veyis, "Nizâmî-i Gencevî'nin Şerefname'sinde Tesettür", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2019, S. 63, s. 403-426.
Değirmençay, Veyis, *Kâni'î-yi Tûsî ve Kelîle ve Dimne'sinde II. İzzeddin Keykâvus'a Methiyeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı e-yayın, Ankara 2020.
Değirmençay, Veyis, "Nizâmî-i Gencevî'nin Şiirlerinde Kullandığı Bahir ve Vezinler", (2021 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen Uluslararası Nizâmî-i Gencevî Sempozyumu'nda sunulmuş, yayımlanmamış bildiri).
Esedî-i Tûsî, Hakîm Ebû Nasr Alî b. Ahmed, *Gerşâsbname* (tsh. Habîb-i Nîmâî), Tahran 1354 hş.
Firdevsî, Hakîm *Ebu'l Kâsım Firdevsî-i Tûsî, Şâhnâme-i Firdevsî, Tahran Yayınları, Tahran 1388 hş.*
Kantar, Mehmet, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 183-185.
Kâni'î-yi Tûsî, Ahmed b. Mahmûd, *Kelîle ve Dimne-i Manzûm* (tsh. Mâgâlî Todevâ), Tahran 1358 hş.
Karaman, Hayreddin ve dğr., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
M. Uğur Derman, Mustafa İsmet Uzun, "Besmele/Hat", *DİA*, İstanbul 1992, V, 532-537.
Mustafa İsmet Uzun, "Besmele/Kültür ve Edebiyat", *DİA*, İstanbul 1992, V, 538-540.
M. Suat Mertoğlu, "Salâtüselâm", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 23-24.
Ma'sûmî, "Nizâmî-i Gencevî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (Ed. Hasan Enûşê), *Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî*, Tahran 1381 hş., VII, s. 574-583.
Menûçehrî-i Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçehrî-i Dâmgânî* (ts. Muhammed-i Debîrsiyâkî), *İntişârât-ı Zevvâr*, Tahran 1375 hş.
Mustafa İsmet Uzun, "Besmele/ Kültür ve Edebiyat", *DİA*, İstanbul 1992, V, 538-540.

- Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât-i Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Sa'îd-i Nefîsî), İntişârât-ı Fûrûgî, Tahran 1368 hş.
- Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Nizâmî-i Gencevî* (tsh. Berât-ı Zencânî), Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-i Tahrân, Tahran 1391 hş.
- Nizâmî-i Gencevî, *Kulliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* (Tsh. Hasan Vahîd-i Destgerdî), Neşr-i Efkâr, Tahran 1382 hş.
- Nizâmî-i Gencevî, *Leyla vu Mecnun* (tsh. Behrûz Servetiyân, İntişarat-ı Emir Kebîr, Tahran 1389 hş.
- Nizâmî-i Gencevî, *Mahzenü'l-esrâr* (tsh. Behrûz Servetiyân, İntişarat-ı Emir Kebîr, Tahran 1389 hş.
- Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyyât der İran V/1-3*, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1371 hş.
- Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatu'l-hakîka ve Şerîtu't-tarîka* (tsh. Muhammed Taki Muderrîs-i Razevî), Tahran 1387 hş.
- Suat Yıldırım, "Besmele", *DİA*, İstanbul 1992, V, 529-532.
- Yusuf Şevki Yavuz, "Hamdele", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 448-449. <https://ganjoor.net/> (19.01.2022 erişim tarihi)